

IN MEMORIAM

El llegat intel·lectual de Miquel Batllori

Agustí Alcoberro

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Miquel Batllori (1909-2003), com tots els grans autors, se'ns revela com una figura paradoxal. Dedicat de manera intensa a la recerca cultural i a la crítica erudita i sense concessions divulgatives, va esdevenir un personatge popular i molt estimat. Autor d'una obra dispersa, per raons temàtiques i cronològiques, però també d'edició, va poder completar en vida una endreçadíssima *Obra completa*, en què cada un dels seus treballs enllaça, de manera coherent, amb un projecte cultural més ampli i, molt probablement, irrepetible. Allunyat dels cercles universitaris i intel·lectuals del país, va mantenir un contacte qualitativament important amb algunes de les seves figures més destacades —Jordi Rubió i Balaguer, Gregorio Marañón, Guillem Díaz-Plaja, Jaume Vicens i Vives o Josep Ferrater i Móra, per esmentar-ne alguns dels més significatius, de l'interior i de la diàspora. Membre de la Companyia de Jesús en hores difícils, va estar tothora obert al diàleg amb l'exili republicà i interior. Conreador de la història cultural i religiosa, va defensar sempre una història total —més a la manera de Federico Chabod que a la de Pierre Vilari. Historiador brillant i reflexiu, es va preocupar per la qualitat literària de la seva prosa, fins i tot quan les modes semblava que allunyaven la

historiografia de la resta de disciplines humanístiques... Podríem continuar adduint-ne exemples fins a la sacietat.

I tanmateix, la lectura de l'*Obra completa* —una tasca titànica, que no hauria estat possible sense el concurs d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens— permet destriar els eixos centrals de la curiositat i la recerca de Miquel Batllori, que són bàsicament tres. D'una banda, en el pla espacial, el binomi Catalunya-Europa: un diàleg construït sobre aportacions i influències recíproques i, sovint, decisives, en què l'àmbit cultural català no apareix com un simple consumidor dels corrents continentals, sinó també com un agent significatiu de construcció de la cultura europea; des d'aquesta perspectiva, la cultura catalana ja no es caracteritza per l'excepcionalitat o el victimisme, sinó, en tot cas, per una relativa normalitat, que implica també un cert nivell d'autonomia i d'especificitat, però també de voluntat de transcendència i d'universalitat. D'altra banda, en l'aspecte temàtic, el binomi història cultural - història religiosa, enteses com dos àmbits complementaris i no excloents en el marc més ampli d'una història total —i radicalment agnòstica, és a dir, despullada de tota certitud teleològica. Finalment, des de la perspectiva temporal, una atenció focalitzada en allò que podríem anomenar la *llarga Edat Moderna*: una etapa de la història d'Occident que arrenca del segle XIII i que arriba fins als nostres dies.

És des d'aquesta triple perspectiva que cal entendre les principals aportacions de Miquel Batllori. Per raons d'espai, tot just en presentem un primer tast, i remetem el lector a l'*Obra completa*.

Els treballs sobre la cultura medieval (volums I-III de l'*Obra completa*) incideixen especialment sobre la influència de la cultura catalana en el context italià i europeu coetani. En aquest sentit, els dos personatges clau són Ramon Llull i Arnau de Vilanova —als quals podríem afegir també Ramon de Penyaforat i Vicent Ferrer. Aquesta recerca s'inicia els anys del seu primer exili italià —com a conseqüència de l'expulsió d'Espanya dels membres la Companyia de Jesús per la Segona República. L'exhaustiu inventari de manuscrits lul·lians i arnaldians —conservats a Bèrgam, Bolonya, Brèscia, Cortona, Dresden, Ferrara, Florència, Lodi, Milà, Munic, Oxford, Pàdua, Pavia, Pisa, Poppi, Ravenna, Reggio de l'Emília, Roma, Rovigo, Torí, Venècia i Verona— i l'edició de textos fonamentals —com ara les *Obres catalanes* d'Arnau de Vilanova (en dos

volums, a la col·lecció *Els Nostres Clàssics*, 1947)— proven a bastament la magnitud d'aquesta recerca.

Les recerques sobre la família Borja (volum IV de l'*Obra completa*), malauradament inconcluses, tenen un fil conductor central: la troballa a l'Arxiu Vaticà de l'epistolari privat dels Borja dels anys 1493-1494, escrit en llengua catalana. Sobre aquest fons documental —que Batllori ja va donar a conèixer en una ponència al V Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (1952)—, l'historiador ha fet reflexions importants, tant des del punt de vista lingüístic i cultural com del més pròpiament polític.

Els treballs sobre els primers corrents de pensament de l'edat moderna, en sentit estricte —Humanisme, Renaixement i Reformes— (volums V, VI i VIII de l'*Obra completa*), esdevenen reflexions conceptuals d'una gran profunditat —sobre l'abast d'aquests corrents, sobre la seva presència precoç en terres hispàniques o sobre la mateixa noció d'*humanisme català*. Ens semblen particularment interessants les observacions sobre Joan Lluís Vives, sobre el contingut renovador de la pedagogia ignasiana i sobre la fundació i el funcionament d'alguns dels gran col·legis jesuítics.

L'època del Barroc és abordada especialment des de la figura de Baltasar de Gracián (volum VII de l'*Obra completa*), un autor que va poder estudiar detalladament en la prolongada estada romana (iniciada el 1947, quan l'Institutum Historicum Societatis Iesu li va encarregar la continuació de la *Biblioteca* d'escriptors jesuïtes de Juan José de Uriarte i Mariano Lecina) i per qui va mostrar sempre una innegable empatia, sorgida de la condició comuna de jesuïtes heterodoxos. El Gracián de Batllori, a banda d'un gran pensador i escriptor, és un personatge independent, però reconciliat amb la Companyia, i, alhora, reflecteix el pensament polític aragonès en una època convulsa —caracteritzada pel valiment del comte duc d'Olivares i per la Guerra dels Segadors.

Els estudis sobre el segle XVIII i, en especial, sobre els jesuïtes exiliats en època de Carles III són especialment nombrosos (volums IX-XIII de l'*Obra completa*). Aquestes recerques, iniciades també en el decenni de 1930, es proposaven continuar els treballs d'Ignasi Casanovas —fundador de la Biblioteca Balmes i director espiritual dels seus pares, que va ser assassinat en els primers dies de la guerra incivil (per emprar la

terminologia batlloriana). Casanovas estava convençut que calia trobar les arrels de la Renaixença en el cercle intel·lectual construït al voltant de la Universitat de Cervera i, doncs, en la intel·lectualitat jesuítica. Aquesta recerca calia continuar-la en terres italianes a partir de l'exili de 1767 i Batllori va poder dedicar-s'hi durant els seus primers anys italians —compatibilitzant-la amb la recerca sobre els autors medievals. Els resultats són d'una gran profunditat, tant pel que fa a les aportacions culturals de molts dels jesuïtes exiliats (Gustà, Pou, els Masdéu, Arteaga, Hervás, etc.) com per les reflexions globals sobre la Il·lustració i les plurals Il·lustracions nacionals. D'altra banda, l'estudi de l'exili jesuític el va menar també vers un altre èxode: l'emigració austriacista, que va concebre audaçment com un corrent d'anada i tornada —la diàspora política, conseqüència de la primera guerra civil peninsular (la Guerra de Successió), tanmateix, va acabar influïnt decisivament, a través del regne de Nàpols, en la política religiosa del futur Carles III de l'Espanya borbònica. D'aquesta manera, Batllori tancava un cercle: l'expulsió dels jesuïtes —el segon exili peninsular del segle XVIII— hauria estat una conseqüència del jurisdiccionalisme antiromà que alguns dels seus assessors —fills o néts d'austriacistes conspicus— haurien après a les universitats de terres dels Habsburg.

En una línia paral·lela, Batllori va abordar també els estudis iberoamericans (volums XIV i XV de l'*Obra completa*). Aquests treballs, iniciats amb el primer viatge en terres americanes, entre 1949 i 1950, abasten —com no podia ser d'altra manera, en el seu cas— un període cronològic extens, que arrenca de les mateixes arrels de la descoberta. Però són particularment interessants les reflexions sobre l'expulsió dels jesuïtes i sobre el mite de la intervenció de la Companyia en la independència de les terres americanes.

Les seves recerques sobre l'edat contemporània (volums XVI-XVIII de l'*Obra completa*) es refereixen a la majoria de grans personatges de la cultura i de la religió dels segles XIX i XX en terres catalanes. Entre tots, sobresurt, per la importància de la documentació estudiada, la figura del cardenal Vidal i Barraquer. No podia ser d'altra manera, ja que Miquel Batllori es va fer càrrec, des de 1968, d'una altra tasca ingent: la publicació de l'arxiu del cardenal per als anys 1931-1936 —que va formar l'aplec documental *Església i Estat durant la Segona República*, editat en quatre toms i nou volums.

Del que hem escrit fins aquí, el lector ja pot deduir la importància quantitativa —i qualitativa— de la recerca de Miquel Batllori. Però ens permetem afegir —des de la humilitat batlloriana— que moltes de les seves aportacions trigaran decennis a ser superades. I que, sens dubte, hauran contribuït a orientar múltiples recerques. En tot cas, desitgem que aquest article serveixi d'invitació a la lectura directa dels seus textos.